

At være eller ikke være - sig selv

Et psykologisk spørgsmål?

”Død og Helvede, jeg kan abstrahere fra alt
men *ikke* fra *mig selv*;
jeg kan ikke engang glemme mig selv, når jeg sover”.

(Søren Kierkegaard)

Masteropgave i Søren Kierkegaard-studier

Susanne Ploug Sørensen

Summary

This MSc. project report initially discusses the changing pressures of modern society and the understanding of the social constructionist paradigm of modern society, characterized by contingency and of “the self” as a structure to be negotiated in relationships through changing contexts. The project aims to explore how Kierkegaard's description of the self can be used in the analysis of a case, where a manager expresses that she loses herself in her personal leadership. Furthermore it is discussed how Kierkegaard's understanding of “the self” can be translated into action competences to be used by a supervisor in a supervision process with the same manager.

The project has a psychological perspective and accounts for Kierkegaard's description of “the self” as an admission, that requires the individual to take responsibility for being “the self” that is given. This is difficult and according to Kierkegaard associated with anxiety and despair. When used in the analysis of the case Kierkegaard's terminology of “the self”, anxiety and despair makes the manager's loss of herself a serious matter. The conclusions are that Kierkegaard's terminology is not only an opportunity for understanding the manager's difficulties, but also a necessity for the supervision of the manager to help the manager to get to know herself. Further, the conclusions are that Kierkegaard's understanding of “the self” in its general form is necessary when we in modern society tend to believe that anything is possible and that it is only our imagination, which set the limits for what is necessary. This means that we must know our limits.

INDHOLD

Indledning.....	5
Problemstilling og case	6
Problemformulering	8
Metodeovervejelser	8
Opgavens præmisser	8
Redegørelse for selvet som en indrømmelse	12
Det abstrakte selv – hvad er et selv?.....	13
Fortvivlelsen.....	17
Analyse af case.....	20
Det konkrete selv – at blive sig selv.....	21
Tab af sig selv	22
Diskussion	25
Det socialkonstruktionistiske paradigmes forklaringskraft	26
Videnskabsteoretisk rammesætning for diskussion	26
Supervisionsforløb	33
Konklusioner	35
Perspektiverende betragtninger om Kierkegaard og det moderne samfund	37
Litteratur anvendt i opgaven	40
Litteratur opgivet til mastermodulet og ikke tidligere opgivet.....	Fejl!
Bogmærke er ikke defineret.	

Opgavens disponering

Opgaven indledes med afklaring af problemfelt og problemstilling og opgavens case præsenteres som en konkretisering af problemstillingen, hvor der rejses fire spørgsmål til videre analyse og diskussion. Herefter opstilles i metodeafsnittet opgavens præmisser og valg af Kierkegaards tekster begrundes samt valg af anden litteratur. Der redegøres for de centrale kierkegaardske begreber om angst, selvet og den tilhørende fortvivlelse. Kierkegaards terminologi om selvet bliver brugt til analyse af casen i næst følgende afsnit. I diskussionen foretages en komparativ undersøgelse af selvet i Kierkegaards forståelsesramme og i den socialkonstruktionistiske – og der argumenteres for, at Kierkegaards begribelse af selvet ikke blot er en mulighed, men en nødvendighed til forståelse af casens problematik. Diskussionen afsluttes med en skitsering af en mulig metode til supervision, hvor psykologen forsøger at supplere det socialkonstruktionistiske paradigmes begreber og metoder med Kierkegaards terminologi. Konklusionen besvarer problemformuleringens fire spørgsmål, og opgaven afsluttes med perspektiverende betragtninger om Kierkegaard og det moderne samfund.

Indledning

Det hyperkomplekse samfund

Det senmoderne samfund er præget af stigende globalisering, hvor interaktion sker på tværs af lande og grænser. Verden har ikke længere et centrum, der er mange centra, og man kan tale om verden som et multivers. De store fortællinger er hørt op, og det samme er sædvaner med en deraf følgende normpluralisme og flertydighed. Sandheden er hverken endegyldig, eller absolut, den er til forhandling, men båret af kontingens, hvilket betyder, at alle trufne valg kunne have været anderledes – skønt de ikke er det. Det medfører en øget grad af kompleksitet, og Luhmann (her Stelter 2009) kalder dette samfund for hyperkomplekst, fordi kompleksiteten konstant forøges. Til beskrivelse og analyse af samfundet er det socialkonstruktionistiske paradigme (fx Gergen, K 2005) fremherskende, og ifølge dette paradigmes epistemologiske og ontologiske ståsted kan det diskuteres, hvorvidt vi deler en fælles virkelighed, eller om den blot er en konstruktion i den enkelte.

Pres på individniveau

Samfundspresset ender hos individet, og der foregår en individualisering eller subjektivering heraf. Krav til udviklingsrettede kompetencer er ifølge fx René Jørgensen (2002) blevet mantraer, som det moderne, eller senmoderne, menneske må forholde sig til. Mangel på disse kompetencer tolkes som rigiditet og fastlåsthed, hvilket er negativt og lidet eftersøgt. Den enkelte må være fleksibel og omstillingsparat og må kunne præstere mere og mere i arbejdslivet. Selvudvikling og selvdannelse er blevet moderne begreber, der indfanger det moderne menneskes eget individuelle projekt med at realisere sig selv. Ifølge det socialkonstruktionistiske paradigme (fx Gergen 2005) er selvet til forhandling og under konstruktion i forskellige relationelle sammenhænge, hvilket betyder, at selvet bliver flertydigt, flygtigt og ustabil, men konsekvenserne er ifølge Sennet, R (1999) risiko for manglende kontinuitet i menneskers liv. Individet mister en sammenhængende livshistorie og holdbare fortællinger om sig selv, og i stedet er indsat en illusion om, at vi kan forvente os alt af vores liv, at alle muligheder er åbne, men det er helt overset, at ikke alle har kompetencer til at udnytte alverdens muligheder.

Pres på organisationsniveau

Det hyperkomplekse samfund presser institutioner og organisationer til at kunne løse stadig mere komplekse opgaver, og det stiller krav til produktion af viden, til organisatorisk læring og til kompetenceudvikling. Med viden kan kompleksiteten reduceres (Qvortrup 2001), men viden giver samtidig indsigt i behov for mere viden og udvikling, hvilket forstærker innovationspresset på organisationer, som til stadighed må udvikle nye produkter, strukturer og organisationsformer. Når sædvaner ophører, og forandringer bliver det normale, stilles nye krav til ledelse og samarbejde. Organisationen ledes efter visioner og værdier, og lederen må kunne lede ved at bevæge eksistenser, der har en egen vilje, og som selv er i bevægelse eller aktive, og som leder sig selv (Helth (2006)). Det forventes, at lederen er kompetent på en personlig måde, hvilket lægger pres på lederens kompetenceudvikling på det faglige såvel som det personlige plan. Som led i kompetenceudvikling anvendes fx 360 graders evalueringer, som betyder, at lederens mange forskellige arbejdsrelationer vurderer lederen som leder og som person. Lederen er under udviklingspres, og der udbydes diplom- og masteruddannelser i ledelse, hvor lederen ikke bare uddanner sig som leder, men også udvikler sit personlige lederskab, hvilket kommer til udtryk i lederuddannelser med titler som ”Det personlige Lederskab”. Også inden for disse uddannelsers studievejledninger knyttes ofte an til det socialkonstruktionistiske paradigme, som bliver en socialiserende faktor i uddannelserne. Det betyder, at det personlige lederskab har en teoretisk paradigmatisk ramme, som forventes udfyldt, men på en personlig måde i praksis.

Problemstilling og case

Som supervisor for ledere har jeg erfaret, at ledere har tvivl om deres lederskab, fordi de forventes at udvikle et personligt lederskab, og derfor opsøger de ofte coaching eller supervision. Et konkret eksempel lyder som følger:

Case

En leder henvender sig til mig med henblik på supervision, og hun forklarer, at hun lige nu føler sig klemmt af mange modstridende krav. Hun er blevet evalueret som leder med brug af en 360 graders evaluering. Resultatet af evalueringen viser sig at være flertydigt, der er endda modsigende tilbagemeldinger, men der er en form for konsensus, om at hun skal være mere åben og bedre til at informere og kommunikere.

Det er i hvert fald, hvad lederens overordnede leder tolker som resultat af evalueringen i den efterfølgende udviklingssamtale. Lederen er rigtig ked af det, ja – fortvivlet, da hun selv mener, hun er åben og informerende, og hun giver udtryk for, at hun snart ikke ved, hvad hun skal stå på for at gøre alle tilpas. Alle har en mening om hende, og det forvirrer mere end det gavner. Det skal for god ordens skyld nævnes at evalueringen er anonym, hvilket giver lederen yderligere usikkerhed, og hun beskriver det som angstprovokerende ikke at vide, hvem der mener, hun ikke er åben. Hun giver udtryk for en følelse af at miste sig selv og for en tvivl om, hvorvidt hun kan holde fast i sin egen selvforståelse samtidig med, at hun forventes at leve op til de stillede krav. Hun frygter i tilgift at kunne blive fyret, men hun har nu opsøgt supervision, fordi hun er indstillet på at arbejde med sit lederskab og med sig selv.

Jeg er som autoriseret organisationspsykolog uddannet inden for en bred ramme af organisationspsykologiske teorier, som omsættes til praksis, men jeg har erfaret, at det populære socialkonstruktionistiske paradigmes forklaringskraft ikke rækker til supervision af ledere, der tumler med tvivlen om deres personlige lederskab. Personligheden er så at sige forsvundet i dette paradigme, der har fokus på det relationelle niveau. Fokus på individet har fx det klassiske psykodynamiske paradigme, men i dette paradigme er menneskets ubevidste helt centralt, hvilket kan være velegnet i det terapeutiske rum, men for mig at se er det ikke omsætteligt i supervisionssamtalen. Jeg eftersøger en brugbar terminologi, der kan medvirke til, at supervision om det personlige lederskab har personligheden, eller det personlige som et centrum med begreber, der beskriver dette centrum.

Gennem masteruddannelsen har jeg stiftet bekendtskab med Kierkegaards forfatterskab og har opnået en vis indsigt i Kierkegaards beskrivelse af selvet, hvorfor jeg antager, at en grundigere forståelse af selvet kan medvirke til at kvalificere min psykologpraksis, såfremt jeg kan omsætte Kierkegaards beskrivelse af selvet til analyse af casen og til handlekompetence i supervision af fx lederen i casen. Spørgsmålet er, hvordan det kan komme dertil, hvilket rejser efterfølgende problemformulering?

Problemformulering

1. Hvordan kan Kierkegaards beskrivelse af selvet forstås i psykologisk forstand?
2. Hvordan kan Kierkegaards begrebssætning af selvet være grundlag for analyse af lederens problemer med at finde - og fastholde sig selv i det personlige lederskab.
3. Hvorfor er Kierkegaards begreb om selvet et både muligt - og nødvendigt modspil til det socialkonstruktionistiske paradigmes forståelse af selvet som en social konstruktion.
4. Hvordan kan den indsamlede viden omsættes som grundlag for supervision af lederen?

Problemformuleringen vil blive undersøgt på baggrund af efterfølgende metodiske overvejelser.

Metodeovervejelser

Opgavens præmisser

Et psykologisk perspektiv

”At være eller ikke være - sig selv. Et psykologisk spørgsmål?” Er titlen på denne masteropgave. Titlen forsøger at slå nærværende opgaves tema an og at fremhæve opgavens perspektiv, som er psykologisk, idet opgavens problemformulering vil blive undersøgt i et psykologisk perspektiv. Fravalgt er det religiøse - og filosofiske perspektiv, da jeg er psykolog. Det kan diskuteres, hvorvidt det er loyalt overfor Kierkegaards værk udelukkende at anlægge et psykologisk perspektiv herpå, for Kierkegaards præmis for hele forfatterskabet er religiøs, og pointen om det kristne budskab forsvinder. ”Den velvillige Læser maa jeg én Gang for alle paa det indstændigste bede bestandigt at have dette *in mente*, at hele Forfatter-Virksomhedens Total-Tanke er denne: det at blive Christen” (SKS 16,24). Ifølge Nordentoft (1972:161) er Gudsforholdets uundgåelighed kerneideen hos Kierkegaard, hvilket selvsagt ikke kan negligeres, men Kierkegaard tilbyder ifølge Nordentoft (ibid: 441) en orienteringsramme, som læseren kan gøre til sin egen forståelsesramme, og sætte det meddelte ind i sin egen sammenhæng (ibid:442). Problemet med det psykologiske perspektiv er dog, at det ikke kan udskilles i værket, idet det er flettet ind i alt andet Kierkegaard skriver. Trods denne indvending er der foretaget nedslag i værket, hvor Kierkegaard selv benævner teksten som

psykologisk eller, hvor Nordentoft refererer til Kierkegaard som psykolog. I det hele taget er Kierkegaard læst, forstået og fortolket, som han skriver om det i ”*Skyldig?*” – ”*Ikke Skyldig?*” *Psychologisk Experiment*: ”Saaledes gaaer det altid, saa barmhjertig, saa rig er Tilværelsen: jo mindre man har, jo mere seer man. Tag en Bog, den maadeligste, der er skreven, men læs den med den Lidenskab, at det er den eneste, Du vil læse: Du læser tilsidst Alt ud af den : saa meget, som der var i Dig selv, og mere læste Du Dig dog aldrig til, om Du saa læste de bedste Bøger” (SKS 6,338). Ingen læser kan læse andet end, hvad læseren har evner til at forstå, men det vil naturligvis altid kunne diskuteres, hvad Kierkegaard selv har haft af hensigt med sine tekster.

”Efter mit Begreb gjør den, der vil skrive en Bog, vel i at tænke adskilligt over den Sag, om hvilken han vil skrive. Han gjør heller ikke ilde i at stifte, saa vidt muligt, Bekjendtskab med hvad tidligere er skrevet om den samme sag” (SKS 4,313). Således indleder Kierkegaard *Begrebet Angest*, og således inspireret vil der efterfølgende blive redegjort for, hvilke af Kierkegaards tekster, der er stiftet bekendtskab med for at kunne skrive om sagen, og her er det opgavens problemformulering.

Begrebet Angest kalder Kierkegaard en psykologisk overvejelse, og her gør Kierkegaard rede for psykologiens muligheder og begrænsninger til analyse af begrebet angst. Også *Sygdommen til Døden* betegner Kierkegaard som psykologisk. Afhandlingen er forfattet af Anti Climacus, men udgivet af Kierkegaard. Taget for pålydende er det ikke Kierkegaard selv, der meddeler sig til læseren, der er tale om indirekte meddelelser, og det kan diskuteres, hvordan Kierkegaard kan identificeres med de ”frembragte” forfattere for, hvem han blot er ”Souffleur” (SKS 7,569). Men Kierkegaard vedkender sig i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* hele forfatterskabet, og derfor vil denne masteropgave ikke gå grundigere ind i diskussionen om identifikation eller ej, ligesom Kierkegaard på trods af hans egen opfordring til at angive pseudonymerne og ikke at blande hans personlighed ind i de pseudonyme bøger (ibid:570), angives som forfatter til den anvendte litteratur i litteraturlisten og i selve opgaven.

Til støtte for opgavens psykologiske perspektiv er der foretaget nedslag i andre af Kierkegaards tekster. Det drejer sig om: *Philosophiske Smuler*, *Johannes Climacus*, *Synspunktet*. *Enten-Eller*, ”*Skyldig?*” – ”*Ikke-Skyldig?*” *Gjentagelsen*. *Et forsøg i den experimenterende Psychologi af Constantin Constantius*, *Kjærlighedens Gerninger* og *Papirer* (1847, 365:13), *Brev 312*, 1850 samt *Vidensmeddelelse* (366:5). Hvor ikke andet angives, er alle referencer fra Søren Kierkegaard Forskningscentrets elektroniske udgave af Kierkegaards samlede værker, SKS, med angivelse af

bind og sidetal. I opgaven henvises ikke til Kierkegaard i bred forstand, da en del af forfatterskabet er valgt fra, og derfor betyder ”ifølge Kierkegaard” i opgaven, at der refereres til Kierkegaard i forhold til ovenstående tekster.

Desuden er Nordentoft (1972) valgt som hovedkilde til udfoldelse af det psykologiske perspektiv hos Kierkegaard, fordi han har beskæftiget sig med en samlet fremstilling af Kierkegaards psykologi. Gergen (2005) er psykolog, og hans teori om konstruktion om sociale relationer bliver bragt i spil i masteropgavens diskussion om Kierkegaard som en mulighed og nødvendighed i forhold til socialkonstruktionismen.

Om psykologien som videnskab skriver Kierkegaard i *Begrebet Angest*, at den med rette ”har lov til at beruse sig i Livets skummende Mangfoldighed” (4,330), men at den er blevet en selvplage, og at det er dens dyrkeres skyld. I forlængelse af dette udfald skriver han, at psykologien elsker at måle fx vinklen på mulighed (4,330). Opgaven her har trods Kierkegaards syn på den videnskabelige psykologis begrænsninger og præferencer et psykologisk perspektiv, hvorfor Kierkegaards tekster er udvalgt og læst med psykologiske forforståelser.

Selvet som arkimedisk punkt

Lederen fra casen er fortvivlet og har mistet sig selv, og masteropgaven vil redegøre for, hvordan Kierkegaard beskriver selvet for at kunne foretage en analyse af lederens vanskeligheder med at blive sig selv og forstå, hvad det vil sige at miste sig selv. Man kan kalde selvet for opgavens ”arkimediske” punkt. Et arkimedisk punkt eksisterer for så vidt ikke, intet punkt ordner alle andre punkter, men på trods heraf kalder Kierkegaards omfattende forfatterskab på en form for orden. Selvet er fikspunktet, og der er foretaget nedslag i værket med henblik på at finde svar på problemformuleringens spørgsmål til selvet. Hvad er et selv, og hvad vil det sige at være sig selv? Hovedkilden er første del af *Sygdommen til Døden*, og denne tekst er forsøgt systematiseret gennem Kierkegaards problematiseringer af selvet. Kierkegaard lægger tyngden på at beskrive, hvad det vil sige ikke at være et selv, hvilket fremtræder som fortvivlelse, men her i opgaven holdes fokus på spørgsmålet om, hvad det vil sige at være et selv. Masteropgaven beskæftiger sig både med det abstrakte selv, hvilket giver svar på, hvad det vil sige at være et selv, og med det konkrete selv, der giver svar på, hvad det vil sige at være sig selv.

Selvet som en indrømmelse

”- det at have et Selv, at være et Selv, er den største, den uendelige Indrømmelse, der er gjort Mennesket, men tillige Evighedens Fordring på ham” (11,137). Det er masteropgavens nøglesætning, som senere vil blive udfoldet i redegørelsen for Kierkegaards beskrivelse af selvet. At selvet er en indrømmelse betyder, at nogen, og hos Kierkegaard er det Gud, har bevilliget mennesket noget, og her er det selvet, men det betyder også, at Gud har (ind)rømmet pladsen for mennesket, så selvet ikke længere er Guds ansvar, men menneskets eget ansvar. Og det er her psykologien bliver en forståelsesramme for indrømmelsen og dens konsekvenser. For god ordens skyld skal det understreges, at Kierkegaards begreb om selvet implicerer ånd, hvilket er udenfor psykologiens forståelsesramme, og ånd som fænomen og begreb vil ikke blive diskuteret i denne opgave, det må overlades til teologien, som en analogi til Kierkegaards diskussion om synd i *Begrebet Angest* (4,330). I masteropgaven vil alene de psykologiske konsekvenser af ånd blive analyseret.

Som figur ser opgavens præmisser således ud.

Det psykologiske perspektiv indsnævres med fokus på selvet, og videre indsnævres det ved at undersøge selvet som en indrømmelse, der medfører forpligtelser.

Opgavens aspekt

Formålet med masteropgaven er at opnå viden om Kierkegaards beskrivelse af selvet i en almen psykologisk forstand. Denne viden omsættes til ramme for analyse af casen, men da en case ikke kan generaliseres (Voxted 2006), er analyse og efterfølgende konklusioner ikke gældende for alle andre cases, heller ikke selvom de har ligheder med den konkrete case. Videre omsættes viden om selvet til psykologisk handlekompetence, så supervision af lederen kan knytte an til både det

socialkonstruktionistiske paradigme og til Kierkegaards forståelse af selvet. Egen psykologpraksis er opgavens aspekt.

Redegørelse for selvet som en indrømmelse

Det abstrakte – og konkrete selv

Kierkegaard skelner mellem det abstrakte – og det konkrete selv. ”Men ingen videnskab kan udsige noget om, hvad selvet er uden at gøre det helt almindeligt, ”Og dette er Livets Vidunderlighed, at ethvert Menneske, der agter på sig selv, veed, hvad ingen Videnskab veed, da han veed, hvo han selv er, - ” (4,381). Selv betyder modsigelsen af, at det almene er sat som det enkelte, og det indgår som en del af Kierkegaards diskussion om selvished og synd i *Begrebet Angset*, men her tager han fat i det, der bliver centralt i *Sygdommen til Døden*, nemlig spørgsmålet om, hvad et selv er i al almindelighed. Det abstrakte selv, er i *Sygdommen til Døden* beskrevet som en almen psykologisk dannelses- eller udviklingsproces, fælles for alle mennesker, man kan kalde det et teoretisk selv. Men hvad det vil sige at være sig selv, ja det kan ingen videnskab give svar på, for svaret findes i den enkelte. Det almene, det der er fælles for mennesker, beskrives i *Sygdommen til Døden*, mens det enkelte menneske ikke kan beskrives af andre end den enkelte selv. Ifølge Nordentoft (1972:440) afholder Kierkegaard sig fra en sådan beskrivelse i respekt for ”hin enkelte”.

I *Enten-Eller* skriver Kierkegaard om selvet som en etisk opgave, hvor det at vælge sig selv betyder, at blive konkret i modsætning til abstrakt. ”thi det Selv, der er Formaalet, er ikke et abstrakt Selv, der passer alle vegne, og derfor intetsteds, men et concret Selv, der staar i levende Vexelvirkning med disse bestemte Omgivelser, disse Livsforhold, denne Tingenes Orden. ” (3,250) Det abstrakte selv passer alle vegne og dermed intet steds, mens det konkrete selv er et selv, der lever i vekselvirkning med omgivelserne og bliver et både socialt – og borgerligt selv, der i sit virke danner sig selv. Selvet griber ind i livets forhold eller virker i livets forhold. Selvet lever i kontinuitet med det almindelige liv og ikke kun med sig selv i isolation. Det etiske menneske realiserer det almene, dvs. alt det, der er fælles for mennesker gennem tid. Fælles for mennesker er, at de fx gifter sig og stifter familie, de arbejder og finder frem til deres livsopgave. Ikke to mennesker er ens, for de har forskellige muligheder og begrænsninger, og de bruger deres frihed forskelligt i tilværelsen. At blive et konkret selv betyder at træde frem for sig selv og for andre som

en syntese af modsætninger, og man kan mene, at det abstrakte selv er et konkret selv tømt for indhold (Nordentoft 1972: 460).

Det abstrakte selv – hvad er **et** selv?

Den største indrømmelse

Som begrundet i metodeafsnittet er denne opgaves nøglesætning ”- det at have et Selv, at være et Selv, er den største, den uendelige Indrømmelse, der er gjort Mennesket, men tillige Evighedens Fordring på ham” (11,137). Efterfølgende vil der først blive redegjort for selvet som en indrømmelse og derefter for konsekvenserne af evighedens fordring.

Gaven er ånd

Som en del af indrømmelsen, er mennesket bestemt som ånd, og Kierkegaard indleder første afsnit af *Sygdommen til Døden* med ”Mennesket er Aand” (11,129) som det grundlæggende udsagn, og han spørger videre ”Men hvad er Aand?” Hvorpå han selv giver svaret: ”Aand er Selvet”, som atter rejser et nyt spørgsmål ”Men hvad er Selvet?” og svaret lyder ” Selvet er et Forhold, der forholder sig til sig selv; Selvet er ikke Forholdet, men at Forholdet forholder sig til sig selv.”(11,129). Selvet forholder sig til sig selv, og indrømmelsen, der er givet mennesket, er at kunne forholde sig. At kunne forholde sig er ifølge Nordentoft (1972:27) ånd, og at være bestemt som ånd, er det særligt menneskelige, for ingen andre væsner er bestemt som ånd. At være bevidst om indrømmelsen, at kunne forholde sig, er afgørende for den enkelte, og det er forudsætningen for at blive et selv. Men den sjælekyndige, skriver Kierkegaard (11,142) vil give ham ret i ”det Almindelige, at de fleste Mennesker leve uden ret at blive sig bevidste at være bestemte som Aand, og det er Grunden til at de ikke kan blive sig selv”(11,142).”Det er meget faa Mennesker, der endog kun nogenlunde leve under Bestemmelsen Aand; ja, det er end ikke Mange, der blot forsøge paa dette Liv, og af dem, der gjør det, springe de fleste snart fra” (11,172). Det fordrer en dybere natur, end mennesker har flest, at være bevidst om bestemmelsen som ånd, og det er ifølge Kierkegaard spild af liv, når mennesket bedrager sig selv til at tro, at livet er glæder, lykke, tryghed og tilfredshed (11,142). ” men kun det Menneskes Liv var forspildt, der levede saaledes hen, bedragen af Livets Glæder eller af dets Sorger, at han afgjørende blev sig bevidst som Aand, som Selv” (11,142).

Bestemmelsen som ånd er Kierkegaards grundsyn på menneske, og bevidstheden bliver hos Kierkegaard endnu et nøglebegreb til selvets begribelse, for ”Jo mere Bevidsthed jo mere Selv”,

(11,145) og Kierkegaard understreger videre bevidsthedens betydning, idet Selvbevidstheden er det Afgjørende i Forhold til Selvet”(11,145). Allerede her aner læseren, indrømmelsens dybder og også dens konsekvenser, for nogen, eller rettere mange, har ingen bevidsthed om, at den generøse gave – at kunne forholde sig – forpligter. Om ånd skriver Kierkegaard, at man ikke uden videre kommer til den, men til gengæld kommer man let fra den (11,175), og han uddyber problemet med en metafor ”Dersom man vilde tænke sig et Huus, bestaaende af Kjælder, Stue og første Sal, saaledes beboet, eller saaledes indrettet, at der var eller det var beregnet paa en Stands-Forskjel mellem Beboerne i hver Etage – og dersom man vilde sammenligne det at være Menneske med et saadant Huus: saa er desto dette Sørgelige og Latterlige de fleste Menneskers Tilfælde, at de i deres eget Huus foretrække at boe i Kjælderen. Ethvert Menneske er den sjelelige-legemlige Synthese anlagt til at være aand, dette er Bygningen; men han foretrækker at boe i Kjælderen, det er, idet Sandseliges Bestemmelser. Og han foretrækker ikke blot at boe i Kjælderen, nei, han elsker det i den Grad, at han bliver forbitret, naar Nogen vil foreslaa ham at indtage Belle-Etagen, som staar ledig til hans Disposition – thi det er jo i hans eget Huus han boer.” (11,158)

Om dette problem drejer sig Kierkegaards syn på den menneskelige natur, som han finder hos de fleste mangler dybde, og han mener, at trangen til ensomhed er tegn på, at der dog er ånd i et menneske (11,178), men antyder samtidig, at denne trang er lidet eftersøgt, idet den anvendes som straf til forbrydere. Tonen er hermed slået an, og der kommer mere af det samme, når Kierkegaard udfolder sit syn på konsekvenserne af den manglende dybde, som han betegner som åndløshed. Man kan mene, Kierkegaard her giver en samtidsdiagnose, men han er i hvert fald skeptisk over for menneskers vilje til at forstå indrømmelsens betydning, og vilje er da også et nøglebegreb i Kierkegaards begrebssætning af selvet. Jo mere vilje jo mere selv (11,145), man skal så at sige ville være et selv, for et menneske, der slet ingen vilje har, har intet selv.

En problematisk gave

Selvet er en gave, men med gaven følger en opgave. Selvet er givet og straks efter overladt til mennesket selv, men opgaven er at blive det givne selv. Man kan ikke hitte på sit eget selv, og man kan ikke blive en anden end sig selv. Det er så at sige en bunden opgave, hvortil der ingen kendt løsning er, og samtidig er en hvilken som helst løsning ikke mulig. Løsningen kommer til syne samtidig med at selvet bliver til. ”Selvet er ikke virkeligt til men det der skal blive til” (11,146). At blive et selv er en proces, hvilket betyder, at selvet ikke er en væren, men en bliven. Kierkegaard skelner mellem at vorde og vorden, altså en bevægelse, og ikke en bevægelse fra stedet, men en

bevægelse på stedet. Man kan bogstavelig talt ikke flytte sig fra sig selv, og konsekvensen er, at man ikke kan komme af med sig selv, ej heller kan man glemme sig selv, når man sover. I enhver bevægelse følger selvet med. Problemet er, at man ikke kender det givne selv, det må man så at sige lære at kende, mens man lever sit liv og løser opgaven. Det fordrer en grundigere forståelse for opgaven og for dens løsning.

Opgaven

Selvet er dannet af uendelighed og endelighed (11,145), dvs. af modpoler, og derfor er mennesket et splittet væsen. Selvet er udvidende og begrænset på en og samme tid, og selvet dannes som en udvidende proces, der er begrænset, og en begrænset proces, der er udvidende. Den ene pol kan ikke tænkes uden den anden, men polerne må ikke modsige hinanden, de er så at sige dialektiske. Den udvidende proces er menneskets muligheder, som ligger i det givne selv, men selvet har samtidig sine begrænsninger, fordi ikke alt er muligt, noget er nemlig nødvendigt. Mulighed og nødvendighed er nøglebegreber til forståelse af selvet som en dialektisk proces, hvor begge modpoler medvirker til dannelse af selvet. Hvert enkelt menneske har frihed til at blive sig selv i overensstemmelse med det givne selv, og det vil sige de givne muligheder og begrænsninger.

Selvets første opgave bliver at syntetisere modpoler, så splittetheden reduceres. Når polerne eksisterer som et forhold mellem to, er der endnu intet selv, for en syntese som en modsætning er ingen syntese (4,388). Selvet må altså syntetisere polerne, så de ikke længere kan identificeres som poler, men som en enhed af de to poler, som ophører med at være to poler og bliver noget tredje. Det tredje er selvets forholden sig til syntetiseringen, selvets running af dikotomierne, og det forudsætter ånden.

At forholde sig til syntesen er selvets anden opgave, og det er ånd, mens ikke at forholde sig er åndløshed, og når selvet forholder sig iagttagende det syntetiseringen. Det er det i forholdet, at forholdet forholder sig med henblik på at ophæve modpolernes kraft i hver sin retning, at lære det udvidende og begrænsende i selvet at kende, for frit at kunne foretage en syntese heraf. Selvet forholder sig til dets mulighed og nødvendighed og finder syntesen, der er i overensstemmelse med, hvad der er muligt og nødvendigt i det givne selv. Det er målestokken for selvets forholden sig til sig selv. At blive alt, hvad der er muligt og begrænset af det nødvendige er, hvad forholdet forholder sig til.

Splittelsen reduceres, når polerne indgår i en syntese, fordi syntesen bedre rummes end polarisering. Kierkegaard skriver det således ”En Syntese er et Forhold mellem To. Saaledes betragtet er Mennesket endnu intet Selv” (11,145). I et forhold kan polerne identificeres som poler, mens syntesen er at forstå som enheden af polerne. Man kan med hverdags sproget kalde det at gå op i en højere enhed. Syntese betyder en enhed af to, at to bliver til en, hvilket Kierkegaard tydeliggør, når han skriver at ”Mennesket er en Synthese af det sjælelige og det legemlige. Men en Synthese er utænkkelig, naar Tvende ikke enes i et Tredje. Dette Tredje er Aanden” (4,349). En syntese er ingen modsætning, for ånden rummer modsætningen, og en syntese, der ikke har et tredje er stadig en modsigelse (4,388). Oprindeligt er syntesen i det rette forhold, men dette forhold må mennesket selv finde, fordi selvets mulighed og nødvendighed er givet til mennesket selv, og at blive alt, hvad der er muligt med de givne begrænsninger er den enkeltes eget ansvar. Det er at blive kongruent med sig selv, hvilket ifølge Nordentoft (1972:118) vil sige at gennemføre sin livsopgave, eller at blive gennemsigtig for sig selv som det at udfolde sine skabte livsmuligheder i overensstemmelse med sit væsens love (ibid:117). At blive den man er bestemt som, er, hvad Kierkegaard kalder, at blive sit virkelige selv, og det sker, når selvet forholder sig til sig selv i mødet med modsætninger. Opgaven er kompleks, for ingen kender det virkelige selv, der er ingen endemål for syntetiseringen, derfor bliver selvets opgave todelt. Dels skal selvet foretage syntetisering, men det har også til opgave at forholde sig til – og rumme syntetiseringen, for at komme til at kende det givne selv, og jo mere selvet bliver bevidst om mulighed og nødvendighed, desto mere kender det sig selv og kan adskille sig fra andre. ”Allerede i Forhold til at see sig *selv* i et Speil er det nødvendigt at kjende sig selv, thi gjør man ikke det, saa seer man ikke sig *selv*, men blot et Menneske.” (11,152), og at blive sig selv er at adskille sig fra andre.

Evighedens fordring

Med selvet som den uendelige indrømmelse følger evighedens fordring på mennesket. At mennesket er bestemt af Evigheden betyder ifølge Nordentoft (1972:185), at mennesket er sig tiden bevidst og forholder sig til fremtiden. Selvet bliver til i tid, og når evigheden fordrer sit til gengæld for indrømmelsen, er det vigtigt at forstå Kierkegaards brug af begrebet evighed. Det evige er ifølge Kierkegaard (4,390) det nærværende, som intet forbigangent og intet tilkommende har (4,390), hvorfor det nærværende gennemskærer evigheden, eller sagt på en anden måde er det nærværende og det evige det samme. Evighedens fordring på mennesket er derfor, det nærværendes fordring på

mennesket, eller at det må forholde sig til det nærværende. Med indrømmelsen følger krav om at forholde sig til det nærværende, og ”Saasnat Aanden er sat, er Øjeblikket der” (4,392), hvilket betyder, at mennesket forholder sig aktivt til det nærværende fra øjeblik til øjeblik. Øjeblikket bliver yderste modsætning til evigheden, men dialektisk betyder det det samme. Det ene kan ikke tænkes uden det andet. Evighedens fordring er altså en fordring om et aktivt selvbevidst selv, der forholder sig til sig selv i verden hvert eneste øjeblik

Fortvivlelsen

Fortvivlelse er åndens sygdom

Med evighedens fordring følger fortvivlelsen, en sygdom til døden, men ikke en sygdom, man kan dø af, og det hænger sammen med, at man ikke kan komme af med sig selv, al den stund det er en indrømmelse. ”Naar Døden er den største Fare, haaber man på Livet; men naar man lærer den end forfærdeligere Fare at kjende, haaber man på Døden. Naar saa Faren er saa stor, at Døden er blevet Haabet, saa er Fortvivlelsen den Haabløshed end ikke at kunne dø.” (11,344), og Kierkegaard uddyber det med, at kalde døden den største åndløshed (11,118) og udtryk for den største åndelige elendighed, og helbredelsen er at af-døe, hvilket betyder at forholde sig til sin død. Fra ende til anden må mennesket forholde sig - også til sin egen død. Det er prisen for indrømmelsen, og vanskelighederne hænger sammen med, at mennesket er splittet. Til gengæld bliver der mening med indrømmelsen, for selvet har så at sige noget at forholde sig til. Uden splittelse er der ingen god grund til at indrømme mennesket ånd.

Fortvivlelsen holder det udvidende og det begrænsende i selvet i gang, altså i processen med at blive sig selv, fordi selvet er forholdet, der forholde sig til sig selv. Fortvivlelse er åndens sygdom (11,140), men der gives ingen umiddelbar åndens sundhed i modsætning til fysisk sundhed. (11,141). Sundhed er at løse modsigelsen (11,154), men mennesket er splittet, og splittelsen lader sig ikke løse, den lader sig syntetisere. Man kan ikke vælge den ene pol uden også at vælge den anden, de er hinandens forudsætninger og lever side om side i en.

Fortvivlelse og bevidsthed

Kierkegaard skelner mellem at være bevidst om fortvivlelsen, hvor bevidsthedens grad potenserer fortvivlelsen (11,163), eller ikke bevidst herom, men han påpeger, at det i bund og grund er det

samme som forvildelse, når man ikke er bevidst. Fortvivlelsen er en negation, ”Fortvivlelsen selv er en Negativitet, Uvidenheden om den en ny Negativitet” (11,159), og fortvivlensens speciale er, at man er uvidende (11,159). Enhver, der ikke er sig bevidst som ånd, enhver sådan eksistens er fortvivlet (11,157), uanset de er bevidste herom eller ej pga. sandhedens rethaveri. Sandheden er nemlig, at vi er fortvivlede, men sanseligheden, som behersker dette ikke bevidste menneske, giver en god dag i at vove og udholde at være ånd (11,158). Den største ulykke er aldrig at have haft sygdommen (11,142), mens at være fortvivlet er et gode eller en liden, for det er tegn på, at man forholder sig, og lever op til evighedens fordring.

Fortvivlelsen som en mangelsygd

Fortvivlelsen er en mangelsygd, og manglerne træder frem som egenskaber i mennesket, dvs. som udvortes tegn på manglerne eller som indre tilstande. Kierkegaard beskriver også her begrebsparringene uendelighed/endelighed og mulighed/nødvendighed, som momenter mennesket må forholde sig til, men her er fortvivlelsen knyttet til at have for meget af det ene og mangle det andet.

Uendelighedens fortvivlelse er at mangle endelighed og vise versa, mens muligheds fortvivlelse er at mangle nødvendighed og vise versa. Mangler træder frem som udvortes tegn, og de får indre betydning for oplevelsen af at have et selv eller at være sig selv. At mangle uendelighed er begrænsethed, bornerthed, etisk indskrænkethed, at tillægge det ligegyldige uendelig værd, og det fører til, at man har travlt med alle de andre, bliver et nummer og kurant som en gangbar mønt, en rullesten, som gør lykke i verden, for man gør ingen vanskeligheder. Måske bliver man endda nævnt i historien, men sig selv bliver man ikke (11,150).

Når man mangler endelighed, bliver man fantast. ”Det Phantastiske er overhovedet Det, som fører et Menneske saaledes ud i det Uendelige, at det blot fører ham bort fra sig og derved afholder ham fra at komme tilbage til sig selv” (11,147), og når følelsen bliver fantastisk, forflygtiges selvet, og bliver abstrakt.

Manglen på mulighed betyder, at alt er nødvendigt. Man går op i det sanselige, bliver spidsborger og åndløs. Alt opleves trivielt, det kvæler selvet, og det er som at være stum eller som kun at have konsonanter og mangle vokaler (11,153).

Manglen på nødvendighed betyder, at man løber vild i muligheder og ikke kommer ud af stedet, og heller ikke hen til stedet, til selvet, som sluges af afgrunden, fordi man mangler kraften til at bøje sig for ens grænse (11,152).

Fortvivlelsen som en mangelsygdom, betyder, at selvet tabes, kvæles, forflygtiges eller opsluges af afgrunden, hvilket er angstprovokerende tilstande, som alle vanskeliggør, at selvet kan forholde sig til sig selv, og det er forståeligt at ønske, at komme af med sig selv.

Fortvivlelse og vilje

Ikke at kunne komme af med sig selv er Kierkegaards budskab om selvet som en indrømmelse, og ”At fortvivle over sig selv, fortvivlet at ville af med sig selv, er Formelen for al Fortvivlelse-” (11,135). Når man ikke kan komme af med sig selv, må man have vilje til at blive sig selv, og når man ikke påtager sig ansvaret for at blive det givne selv, beskriver Kierkegaard to muligheder for at undgå ansvaret, den ene 1) ikke at ville være sig selv, som den laveste form for fortvivlelse, men endnu lavere at ville være en anden, hvilket virker komisk, eller 2) at ville være sig selv som den mest potenserede. Det sidste viser sig i lidende, rasende adfærd eller i handlinger, der eksperimenterer med selvet. Men alle forholdemåder handler om den fornødne vilje til at blive det selv, der nu en gang er givet, hverken mere eller mindre. Viljen til at blive en syntese mangler i begge tilfælde, og med en manglende vilje følger fortvivlelsen.

Fortvivlelsen potenseret og er mest primitiv, når man vil være en anden og mest potenseret, når man vil være sig selv. Også i den forbindelse fremtræder fortvivlelsen i form af udvortes egenskaber og indre tilstande, men Kierkegaard skriver, at det er mere nuanceret end som for ”den Fortviledes Tilstand er, dog igjen mangfoldig nuanceret Halv-Dunkelhed over sin egen Tilstand -” (11,163), og det kommer sig af, at fortvivlelsen er en proces, en del af vorden, som også selvet er det. Menneskets fortvivlelse er kompleks, fordi den enkelte både kan ønske at komme af med sig selv og ville være sig selv på en og samme tid.

Fortvivlelse over noget og over en selv

Fortvivlelse over det evige og over sig selv er formelen for al fortvivlelse, og det er svaghedens fortvivlelse, men Ganske uden Trods er ingen Fortvivlelse” og ”Trods er dog aldrig uden nogen Svaghed” (11,165), trods og svaghed er fortvivlelsens følgesvend. Fortvivlelsen kan starte som umiddelbar fortvivlelse over noget jordisk, den kommer udefra (11,165), og først, når den bliver bevidst, kan den komme indefra (11,181). Fortvivlelsen over noget jordisk er den mest almindelige

fortvivlelse, og den er ikke forbeholdt ungdommen. Fortvivlelsen over noget, ender med fortvivlelse over sig selv, hvilket er en kompliceret proces, der implicerer umiddelbarhed og modsætningen indesluttethed, refleksion i større eller mindre doser, og bevidsthed om enten ikke at ville være sig selv eller at ville være sig selv. Tillige fordrer det bevidsthed om sin svaghed, bevidsthed om, hvorfor man ikke vil være sig selv og bevidsthed om, at man ikke kan blive sig selv uden det nødvendige. Sluttelig fordrer det trang til ensomhed.

Den umiddelbare fortvivlelse knækker, når den tilsættes en dosis refleksion, men de fleste kommer ikke videre end barndom og ungdommens umiddelbarhed tilsat en lille dosis refleksion (11,172), og fortvivlelsen over noget jordisk er ikke at ville være sig selv, og det er svaghedens fortvivlelse. Men bevidsthed om sin egen svaghed fører til trods, og nu vil man netop være sig selv, dog uden det nødvendige, fordi man mangler kraften til at bøje sig for ens grænse (11,152). Denne fortvivlelse kan være en lidende, der er indvortes, en rasen eller en handlen, hvor der eksperimenteres med selvet som et hypotetisk selv. Når umiddelbarheden er knækket kommer indesluttetheden og med den en trang til ensomhed, hvilket er chancen for at reflektere over sig selv, fortvivle over sig selv, hvilket dog er bedre, men også i trods at fastholde sine fejl drevet af angsten for det gode og som en ”Indvending mod hele Tilværelsen (11,187), billedligtalt som en skrivefejl, der i trods siger til forfatteren ”nej, jeg vil ikke udslettes, jeg vil staa som Vidne mod Dig, et Vidne om, at Du er en maadelig Forfatter”. Det mest almindelige er, at man bliver fortvivlet over noget jordisk, for først derefter kommer kvalerne, når det viser sig, at fortvivlelsen er over en selv (11,134).

Analyse af case

I efterfølgende analyse vil der blive gået mere konkret til værks, og lederen fra casen vil blive brugt som eksempel på, hvad det vil sige at blive sig selv, og dernæst vil lederens fortvivlelse og tab af sig selv i det personlige lederskab blive fortolket med brug af terminologi fra ovenstående redegørelse for selvet.

For god ordens skyld skal det understreges, at analysen udelukkende beskæftiger sig med lederens vanskeligheder i relation til lederskabet og til evalueringen med fokus på hendes manglende åbenhed. Analysen udsiger intet om lederens øvrige paradokser eller løsning af samme i sit liv.

Det konkrete selv – at blive sig selv

Kierkegaard skelner mellem det abstrakte – og det konkrete selv og understreger, at det ikke er muligt at beskrive *det* konkrete selv, men kun muligt at beskrive *et* konkret selv, for hvert selv er ejendommeligt. Efterfølgende vil lederen fra casen blive brugt som et eksempel på beskrivelse af et konkret selv og vanskelighederne med at blive sig selv.

Når lederen skal blive konkret, skal hun blive en syntese, hverken endelig eller uendelig, men en enhed af det udvidende og det begrænsende i sit levede liv. Hun har frihed til at finde sine muligheder og nødvendigheder. Ikke to mennesker er givet de samme muligheder og begrænsninger, og ikke to mennesker forholder sig hertil på samme måde og til hver en tid. Lederen skiller sig ud fra andre ved at realisere sin ejendommelighed, og det gøres i det levede liv, hvor hun møder paradokser at forholde sig til, og i lederens tilfælde er det eksempelvis et paradoks, at hun mener sig som en åben leder, mens evalueringen viser, at hun mangler åbenhed. Et paradoks er ifølge Kierkegaard tankens lidenskab og det samme som en opgave (4,242), fordi det rummer modpoler, så lederen har nu til opgave at løse syntetiseringen af mulighed og nødvendighed for åbenhed i lederskabet. Hun mangler tilsyneladende åbenhed, eller hun begrænser sine muligheder for åbenhed. Hun forholder sig til begrænsningen, men hun forholder sig samtidig til egen forholden sig til mulighed og nødvendighed for åbenhed og finder, at omgivelsernes vurdering og egen forestilling om sig selv som åben ikke stemmer overens. Lederen bliver i tvivl og forholder sig til sin tvivl, og når hun lever i vekselvirkning med omgivelserne reflekterer hun over sin tvivl. Der opstår et misforhold i selvet, idet evalueringen påpeger lederens manglende åbenhed, og det er således refleksionen over evalueringen, der presser lederen til at forholde sig til sig selv. Hun må bryde idealiteten og forholde sig til realiteten for ifølge Grøn (1996:26) er det vanskeligt at blive sig selv, når idealforestillingerne kommer i vejen, hvorfor den ideale forestilling må brydes. Lederens ideale selv er det givne selv, det selv hun har muligheder for at blive, og samtidig må hun have kraft til at bøje sig for sin grænse (11,152), og det er det selv for, hvilket hun vil vove alt (11,151).

Substansen

At forholde sig til mulighed og nødvendighed i det levede livs situationer vil give lederen substans til selvet og substansen vil træde frem som menneskelige egenskaber og forholdemåder.

Egenskaberne dannes, og bliver mere eller mindre stabile kendetegn hos lederen, når selvet kontinuerligt forholder sig til, hvordan egenskaberne virker på omgivelserne og omgivelserne virker

på egenskaberne. Lederen lærer sig selv at kende i forhold til mulighed og begrænsninger i de konkrete livssituationer, hvor hun skal forholde sig til mulighed og nødvendighed. Når det fx gælder åbenhed, får lederen erfaringer med mulighed og begrænsninger for åbenhed og vil efterhånden skabe en vis kontinuitet i livet, idet nuet eksisterer med fortidens erfaringer indlejret i fremtiden (11,392) Lederens medarbejdere vil iagttage de konkrete egenskaber hos lederen, og iagttagelsen gør indtryk på medarbejderne, som i casen finder, at lederen mangler åbenhed, og de giver udtryk for deres iagttagelse fx gennem evalueringen. Lederen forholder sig til dette udtryk, men iagttager samtidig sig selv, og finder diskrepans mellem iagttagelserne. Hun bliver bevidst om misforholdet mellem idealitet og realitet og kommer i tvivl om sin egen forholden sig til sig selv, og hun oplever, at hun mister sig selv, eller slet og ret ikke har noget selv, og hun er fortvivlet over sig selv.

Tab af sig selv

Om at tabe sig selv skriver Kierkegaard ”---- og man mærker det maaskee ikke, at han i dybere Forstand mangler et selv. Sligt gjøres der i Verden ikke store Ophævelser over; Thi et Selv er Det, der mindst spørges om i Verden, og er Det, som det meest af Alt er farligt at lade sig mærke med at man har. Den største Fare. Den at tabe sig selv, kan gaa stille af som var det Ingenting. Intet Tab kan gaa saa stille af; ethvert andet Tab, en arm, et Ben, 5 Rbd., en Hustru o.s.v., bemærkes dog.” (11,148)

For lederen er tabet upåagtet af omverdenen, men hun er selv opmærksom på, foruroliget og fortvivlet over det, og hun ønsker at lade sig mærke med, at hun har et selv, og dertil opsøger hun hjælp i form af supervision. Hun vil ikke vente på, det går over, for i fald hun ville vente, er det ifølge Kierkegaard tegn på, at hun ville være en anden, så noget tyder på, hun vil være sig selv. Man kan sige, hun har modtaget selvet som en indrømmelse og påtaget sig ansvaret for at blive sig selv, men at hun har problemer med at fastholde sig selv. Hun giver udtryk for at have tabt sig selv, og det betyder, at lederen taber sin egen forholdemåde til syntetiseringen. Hun mister forholdet til sig selv, bliver ukendt for sig selv, eller fjern fra sig selv, mangler bevidstheden om sig selv, og det er en alvorlig sag, for det er det særligt menneskelige. Tab af selvet kan kendes på manglende nærvær, og det er, hvad lederen giver udtryk for, når hun siger: ”Jeg er ligesom ikke til stede”, og ”det er skræmmende”.

Ikke at ville – eller at ville være sig selv

Hun må have en fantasi om, hvem hun er, siden hun bliver fortvivlet over sit forhold til sit selv, og hun har mistet sin ejendommelighed. Hun er blevet forstyrret i ”At overtage sit virkelige selv med dets Vanskeligheder og Fortrin” (11,170). På den anden side må hun blive sig selv i sin virksomhed med omverdenen og indgå i vekselvirkning med sit levede liv for at blive konkret. Det vil sige, hun må forholde sig til sig selv ved at forholde sig til omverdenens iagttagelse af sig. Lederen oplever et paradoks i de modstridende krav til sig, og dette er da også lederens tilskyndelse til at opsøge supervision. Hun ønsker i sin fortvivlelse hjælp til at løse opgaven. Lederens henvendelse viser, at lederen er bevidst om at have et selv, og det er ifølge Kierkegaard forudsætningen for enten ikke at ville være sig selv eller at ville være sig selv. Men lederen henvender sig, fordi hun har tabt sig selv, hvilket betyder, at hun har tabt sit nærvær til sig selv, eller bevidstheden om sig selv. Hun er ikke uvidende om at have et selv, og hun har vilje til at øge sin bevidsthed om sig selv, hvorfor hun påtager sig opgaven med at blive et selv, og det er den mest potenserede fortvivlelse. Den laveste fortvivlelse kommer sig af at ville være en anden.

Hun vil ikke af med sig selv, eller være en anden, selv om der er sider af sig selv hun gerne vil af med. Hun nævner, at hun er tilbøjelig til at tilpasse sig, men at hun er træt af at skulle forholde sig til, hvad alle andre mener om hende. Hun oplever endda, at overskride sine grænser, når hun vil gøre lykke som leder. Fordi der er risiko for fyring, frygter hun, at blive nødsaget til at tilpasse sig, og hun føler sig presset til at tilpasse sig, hvad de andre nok foretrækker af egenskaber hos en god leder. Selvet vil blive afslebet, ja, blive som en rullesten, og hun kan ikke selv tilslibe det. Hun bliver franarret sig selv, bliver en efteraber, hvilket giver lykke i verden, men prisen er tabet af sig selv (11,150). Der er risiko for, at hun havner som spidsborger, men hun bliver bevidst eller rettere selvbevidst om, at hun ikke bliver mere og mere sig selv, men at hun kommer fjernere og fjernere fra sig selv ved at blive mindre og mindre bevidst om, hvad hun kan udrette i sit lederskab.

Risikoen er nu, at lederen tilpasser sig omverdenens krav og dermed taber egne muligheder for at finde sig selv, dvs. at forholde sig til forholdet, så det er overensstemmende med det selv, der er sat, og som lederen har til opgave at blive. Lederen mister muligheden for at lære sig selv at kende, når andre definerer selvet for hende. Lederen er ikke længere gennemsigtig for sig selv, og hun har nu ifølge Kierkegaard til opgave at lære sig selv at kende før hun går ud i verden og forholder sig til

andres forholdemåder (11,152). Man kan sige, hun ønsker at finde sit virkelige selv, men hun må blive konkret, og det vil sige, at hun ikke er et abstrakt selv, der passer alle vegne og intetsteds, men hun må blive et personligt selv og et socialt selv, der griber ind i livets forhold, i sit virke som leder. Hun må føle pligtens intensitet og finde ro og sikkerhed for at træffe det etiske valg af sig selv. Hun må på en og samme tid være reflektiv gennem introspektion og være i vekselvirkning med sine omgivelser.

Lederens fortvivelse som et gode

Lederen henvender sig i en tilstand af tvivl og fortvivelse. Hun er så at sige splittet, og hun ”ved ikke hvad ben hun skal stå på”, og hun kan ikke gennemskue sig selv. Hun er i tvivl om, hvad andre forventer af hende, og om hvordan hun skal kunne indfri disse uklare forventninger, fordi hun nu er blevet grundlæggende usikker på, hvem hun er, og hvad hun egentlig kan. Tilmed er hun i tvivl om egne forventninger til sig selv, eller om hun overhovedet har et selv. Hun oplever, at hun er ved at miste sig selv, men spørgsmålet er, om hun mister sig selv, eller om hun ikke snarere er i færd med at blive sig selv? Tilsyneladende er fortvivelsen et onde, hun lider og raser, men ifølge Kierkegaard er den et gode, fordi den er en chance for at gøre sig gennemsigtig for sig selv. Lederen er bevidst om sin fortvivelse, og anledningen er, at hun er blevet bevidst om et misforhold i syntetiseringen af mulighed og nødvendighed af åbenhed i lederskabet. Bevidstheden om fortvivelsen er forudsætningen for, at hun kan blive sig selv.

Fortvivelsens skikkelser hos lederen

Ifølge Kierkegaard kommer fortvivelsen sig af at mangle uendelighed/endelighed eller mulighed/nødvendighed, som viser sig udvortes i adfærd og som indre tilstande, der alle er relateret til de respektive mangler. Lederen fortæller i løbet af den tid, hun er i supervision om tilstande, der tilsvarende Kierkegaards beskrivelser af manglernes konsekvenser. I starten formulerer hun direkte en oplevelse af at have tabt sig selv, og hun siger bl.a. ”jeg orker ikke at bruge mig selv på denne her måde”, hun har ikke et selv for hvis skyld hun vil vove alt. ”Det hele forekommer mig trivielt”, ”jeg kan ikke trække vejret”, og hun ”savner muligheder for at udvikle sig”. Hun formulerer overvejende sin tilstand som tegn på manglende uendelighed og mulighed, men hun beskriver samtidig tegn på manglende nødvendighed, når hun siger, at hun ”ikke kommer ud af stede”, ”løber panden mod en mur”, at hun har mistet ”håbet” om at finde sig selv, og at det er forbundet med angst og ensomhed. Til tider har hun mest lyst til at ”blive under dynen” og melde sig syg.

Fortvivlelse over noget

Hun er i starten umiddelbart fortvivlet, men umiddelbarheden knækker med en dosis refleksion, forårsaget af evalueringen og mødet med den overordnede leder. Herfra udtaler hun, at hun ikke vil være sig selv, at hun må ændre sig, at hun næsten må blive en anden, men er opmærksom på svagheden i ønsket og dermed bevidst om sin svaghed. Hun bliver fyldt med trods, for ikke at sige hun bliver rasende og vil have lov til at være sig selv, men hun vil ønske, at kunne være sig selv uden det nødvendige i at skulle bøje sig for sin grænse. Hun lider tydeligvis, men hun er opsat på at komme til at handle og om ikke at eksperimentere, så dog undersøge sine egne muligheder og begrænsninger, hvad angår åbenhed i lederskabet, hvilket bliver en del af et efterfølgende supervisionsforløb.

Angstens tvetydighed

Evalueringen er anonym, hvilket lederen finder utrygt, ja angstprovokerende. Samme evaluering er desuden tvetydig, der er endda modstridende vurderinger af lederen som leder og som person. Men lederen forholder sig videre tvetydigt hertil, idet hun både drages af - og ængstes for resultatet. Hun ønsker på den ene side at få kendskabet til resultatet og på den anden side at være ængstelig for, hvad det mon bringer af information, hun nødvendigvis må forholde sig til. Hendes reaktion på evalueringen er oven i købet tvetydig. Der følger en indesluttethed af mødet med overordnede leder samtidig med en trods, der giver vilje til at fastholde sig selv. At lederen mister sig selv betyder, at hun mister sin forholdemåde til sig selv, hvilket vil sige, at hun mister sin forholden sig til sine muligheder og begrænsninger og endda risikerer at miste sine mulighedsbetingelser for at bruge sine muligheder, hvilket ifølge Grøn (1996) provokerer angst. Det er en alvorlig sag.

Diskussion

Gergens - og Kierkegaards grundlæggende forståelser af selvet vil blive diskuteret med henblik på at finde forskelle og ligheder. Ifølge Rønn (2006:264) forudsætter kritisk stillingtagen, at den forholder sig til teorier på et metaniveau. Til brug for diskussionen vil begges grundsyn derfor blive indsat i en videnskabsteoretisk ramme af ontologiske og epistemologiske termer. Det drejer sig om

1) menneskesyn, om 2) selvet som forklaringsbegreb på menneske, om synet på verden eller 3) virkeligheden, om 4) erkendelsessyn og om 5) metode til erkendelse (Hammerlin 1999).

Det er masteropgavens redegørelse for Kierkegaards beskrivelse af selvet som en indrømmelse, der er grundlag for diskussionen, men inden da vil der gives en kort redegørelse for Gergens tænkning om selvet på et socialkonstruktionistisk grundlag.

Det socialkonstruktionistiske paradigmes forklaringskraft

Gergen (2005) er psykolog, og han argumenterer for nødvendigheden af et nyt paradigme, fordi verden er ændret dramatisk som følge af globalisering og ny teknologi. Begge dele skaber øget nærhed og indbyrdes afhængighed mellem mennesker på jorden, og derfor er han optaget af at udvikle teori, der kan medvirke til at skabe større åbenhed mellem mennesker imellem (ibid:117). Hans projekt er at udvikle en teori, der kan medvirke til forening af kontrasterende livsformer pragmatisk og praksisorienteret, hvorfor tanken er, at teorien skal tage udgangspunkt i menneskers levede liv. Han ser mennesker i netværk, i grupper, i teams og andre samarbejdskonstellationer indgå i interaktion, og når han søger svar på spørgsmålet om, hvordan viden bliver til, finder han svaret på det relationelle niveau. Gergen tager afstand fra det klassiske fokus på individet og mener, at fokus på individet er en blindgyde (ibid:22), der ikke kan forklare, hvordan viden bliver til. Gergen iagttager, at viden konstrueres, når mennesker interagerer, det er så at sige et biprodukt af relationer, hvilket bliver argumentet for relationerne som fokus i et nyt paradigme. Paradigmets nøglebegreber er viden, kontekster, relationer og kommunikation, og med disse begreber både åbner og begrænser paradigmet sig.

Videnskabsteoretisk rammesætning for diskussion

1) Menneskesyn

Ontologisk er den største og helt afgørende forskel to forskellige foci på mennesket som individ eller som relationelt. Ifølge Sløk (1995) er Kierkegaards vigtigste bidrag til forståelse af mennesket opmærksomheden på "hin enkelte", hvilket klassificerer ham som humanist. Hvert enkelt menneske er særegent og noget særligt, og hvert enkelt menneske kender sandheden om sig selv. Gergen har

fokus på systemet, helheden, konteksten og ikke på det enkelte menneske, hvilket ifølge Hammerlin (1999:34) er et holistisk menneskesyn, men det kan også betegnes som relationelt. Gergen mener, at mennesker fødes ind i en allerede eksisterende kultur og ind i et sprog, som repræsenterer fælles forståelseskerner, og som giver mulighed for at samordne og samskabe forskellige kontekster.

2) Selvet som forklaringsbegreb på menneske

Som de fleste filosoffer og psykologer gør det, bruger både Kierkegaard og Gergen selvet som forklaringsbegreb på, hvad det vil sige at være menneske, men forståelsen af, hvad selvet i grunden er for et fænomen, og hvad begrebet egentlig forklarer, er vidt forskelligt. I det hele taget pågår der kontinuerligt diskussioner om, hvordan selvet kan begribes som fænomen og begreb, men her skal udelukkende Kierkegaards og Gergens forskellige forståelser diskuteres.

Ifølge Kierkegaard er selvet ånd og dvs. et forhold, der forholder sig til tilværelsen og til sig selv. For god ordens skyld skal det her understreges, at ånd er en teologisk term. Psykologien kan ikke forklare ånd, men kan forklare, hvad det kommer til at betyde for mennesker at være bestemt som ånd og betydningen af at kunne forholde sig. Kierkegaards forståelse af selvet forudsætter en teologisk forståelse, men når først ånden er sat, kan psykologien forklare konsekvenserne af, at selvet forholder sig. Det er her, Kierkegaard er noget særligt, og her hans forståelse af selvet skiller sig fra andre forståelser.

Både Kierkegaard og Gergen anser selvet for processuelt, men forskellen beror på, om processen er indrestyret eller ydrestyret. Ifølge Kierkegaard bliver den enkelte sig selv ved at blive i overensstemmelse med det selv, der er anlagt, dvs. i overensstemmelse med det mulige og nødvendige for den enkelte. Den enkelte bliver gennemsigtig for sig selv og dermed også for andre. Den enkelte må først kende sig selv og blive bevidst om sin egen forholden til sig selv, for dernæst at forholde sig til andres forholdemåder med samt deres forholden sig til sig selv. Gergen mener, at selvet konstrueres fra kontekst til kontekst og i mangfoldige relationelle sammenhænge, hvilket betyder, at selvet er ydrestyret. Begge forstår dog selvet som deriveret, hvor Gergen gør selvet afhængigt af relationer og Kierkegaard af de givne muligheder og begrænsninger. Selvet må ifølge Gergen tilpasse sig kontekster og relationer, hvilket er en kontinuerlig tilpasning, mens selvet hos Kierkegaard også tilslibes, men ikke afslibes som en rullesten, så det bliver et spørgsmål om graden af tilpasning i de to syn på selvet.

Mennesket har ifølge Kierkegaard frihed til at blive sig selv, men det er under bestemmelsen mulighed og nødvendighed, og at blive det selv, man er anlagt til, kan kendes på et nærvær. Ikke at blive sig selv er forbundet med fortvivlelse og trods. At være sig selv er ifølge Gergen ikke at være en uafhængig handlende person, men at være en del af en gensidig afhængighed, og i narrativet om en selv er andres handlinger vævet ind (Gergen 2005:241). Kierkegaard beskæftiger sig også med selvet som et narrativ, når han skriver ”- det Selv han vælger, har en uendelig Mangfoldighed i sig, forsaavidt det har en Historie, en Historie, i hvilken han vedkjender sig Identiteten med sig selv. Denne Historie er af forskjellig Art, thi i denne Historie staar han i Forhold til andre Individier i Slægten, og denne Historie indeholder noget Smerteligt, og dog er han kun Den, han er, ved denne Historie.” (3,207) Selvet er delagtig i slægtens historie og står i forhold til andre individer, som gør ham til den, han er. Selvet er ifølge Gergen en beretning, der bliver forståelig i de igangværende relationer, og at være en person er en social præstation, hvilket kræver vedvarende dialoger med andre (2005:238) Selv-beretningen er en redegørelse for sammenhængen i begivenheder relevante for selvet gennem tid, og den er altid en social fremstilling (ibid:220).

Mens Kierkegaard tydeligvis mener, at man ikke kan konstruere sit selv (11,182), er selvet ifølge Gergen (2005:239) netop en konstruktion og til forhandling i mangfoldige relationelle sammenhænge, hvorved man ikke tilegner sig et dybt og varigt selv, som er et sandt selv, men et potentiale til at kommunikere et selv og udføre et selv, hvor andres handlinger er vævet ind, hvorfor identiteten ikke er individuel, for den er hængt op i en række gensidige relationer (ibid:242). Dermed være ikke sagt, at den enkelte ikke i forhandlingen må gøre sig selv forståelig som en vedvarende, integreret og sammenhængende identitet (ibid:238), men Gergen går ikke grundigere ind i denne betragtning. Her er ingen bud på, hvordan det mon kan gå for sig at fastholde en integritet.

3) Virkelighedssyn

Til spørgsmålet om virkeligheden knyttes an til to forskellige epistemologiske grundsyn. Man kan mene, Kierkegaard knytter an til realismen som reaktion på idealismen, mens Gergen er erklæret socialkonstruktionist. Kierkegaard kan betegnes pragmatisk realist, hvilket Rønn (2006) definerer som en realisme, der forholder sig pragmatisk til, at vi kun kan opleve en begrænset del af virkeligheden, Kierkegaard har intet tilovers for filosofen over virkelighedens beskaffenhed ”Det, Philosopherne tale om Virkeligheden, er ofte ligesaa skuffende som naar man hos en Marchandiser læser paa et Skidlt: Her rulles. Vilde man komme med sit tøi for at faa det rullet, saa var man narret;

thi Skildtet er blot tilsalgs” (2,41). Han udtrykker her skepsis overfor filosofiens forklaringskraft, når det gælder virkeligheden.

Virkeligheden konstrueres ifølge Gergen udelukkende, når relationer kommunikerer om den. Hvis ingen kommunikerer er der ingen virkelighed, ligesom selvet heller ikke eksisterer uden for konstruktion i relationer. men han forholder sig ikke til, hvorvidt virkeligheden eksisterer, når ingen oplever den. Det er et uinteressant spørgsmål, mener Rønn. Nordentoft skriver (1972:439), at Kierkegaard ikke formulerer virkeligheden, men muligheden. Han bruger to begreber til forståelse af virkelighed. Der er realiteterne, eller det man oplever, og så er der idealitet, og det er sproget, der skaber denne skelnen, for den enkeltes oplevelse kan ikke beskrives.

4) Erkendelsessyn

Hvordan opnår mennesker erkendelse og viden om verden? Svaret har i klassisk forstand været empirisk, rationelt eller intuitivt, ligesom objektivitet kontra subjektivitet har været det i forhold til at finde sandheden. Kierkegaards erkendelsessyn kan bestemmes som empirisk, da han tager afstand fra spekulation og fremhæver betydningen af, at man gør sig sine erfaringer for at komme til at forstå verden og at kende sig selv. Iagttagelse af verden betyder at forholde sig til den og dermed til sig selv. Tvivl er en forudsætning for refleksion og for erkendelse, der betyder at kunne forholde sig til modsigelser, og derved opnår subjektet ny viden om sig selv, hvilket øger selvbevidstheden. Selvbevidsthed bliver et nøglebegreb i forståelse af den menneskelige erkendelse. Det er erfaringerne i det konkrete levede liv, der giver erkendelse, og Kierkegaard mener, at det forbigangne i enhver erfaring er indlejret i det tilkommende, hvilket giver kontinuitet i livet og en sammenhængende livshistorie. Et menneske er det forbigangne og det tilkommende i nuet, men det tilkommende indeholder det forbigangne, ”at det Tilkommende i en vis Forstand betyder mere end det Nærværende og Forbigangne ; thi det Tilkommende er i en vis Forstand det Hele, hvoraf det Forbigangne er en Deel, og det Tilkommende kan i en vis Forstand betyde det Hele” (4,392), og det former livshistorien (4,392). Gergen mener, at vi møder oplevelser i sammenhængende sekvenser og ikke i adskilte øjeblikke (2005:218), hvilket giver kontinuitet.

Det er vanskeligt at kategorisere Gergens erkendelsessyn, fordi han er optaget af vidensproduktionen og ikke af individets erkendelse, men man kan mene, at det er hermeneutisk, i betydningen fortolkningsteoretisk (Rønn 2006), fordi han mener, at viden produceres i relationer gennem kommunikation, og at kommunikationen forhandler en fælles meningskerne, som er til

kontinuerlig forhandling i nye kontekster. Meningskerner fortolkes og genfortolkes i nye kontekster, og der gives ingen anden sandhed end den til enhver tid bestemte af kontekst og relationer.

Ifølge Kierkegaard har ethvert menneske sandheden (4,222), mens den socialkonstruktionistiske sandhed altid er til forhandling.

5) Metode til erkendelse

Metoden til erkendelse kan siges at have visse ligheder hos Kierkegaard og Gergen, idet begge fremhæver kommunikation som en del af processen mod erkendelse, men der er forskel i forståelsen af kommunikation som begreb. Kierkegaard fremhæver samtale som en vej til sandheden, og han knytter an til Sokrates begreb om maieutik, hvilket betyder en dialogisk kommunikation, hvor den ene hjælper den anden til at finde sandheden ved at stille spørgsmål. Gergen mener, at kommunikationen er forhandling af fælles mening.

Paradigmernes forklaringskraft

Det socialkonstruktionistiske paradigme har sin fordel, hvad angår fremhævelse af konteksters og relationers betydning i viden skabelse. Kommunikationens muligheder er paradigmets styrke, men samtidig dets svaghed, for kommunikationens begrænsninger overses. Med fokus på kommunikation åbnes for problemet med at udskille kommunikativ ”støj”, idet der i det moderne kommunikationssamfund er vanskeligheder med at sortere i informationsstrømmen, og der er mange stemmer, der påberåber sig ret til at have lyttere. Gergen overser, at kun den stærke kommunikator har forhandlingskompetencer, mens den svage risikerer at blive underkendt i kommunikationen om meningsskabelse. Kommunikation er ikke magtfri, den er båret af subjekter, der kan have andre dagsordener end de erklærede, der kan være tale om projektioner eller anden kommunikativ forstyrrelse. Det projektive rum opstår i psykodynamisk forstand (fx Freud 1944), som en menneskelig forsvarsmekanisme, når mennesker mødes og projicerer eller introjicerer egenskaber fra sig selv til hinanden og omvendt, hvorved subjektet påfører andre subjekter egne fejl og mangler, hvilket giver kludder i kommunikationen. Risikoen for sådant kludder beskrives hverken af Kierkegaard eller af Gergen, for hos Gergen er fokus et andet, og hypotesen om menneskelige forsvarsmekanismer som ubevidste mekanismer i jeget er beskrevet af Freud (1944) efter Kierkegaards tid. Med fokus på relationer er subjektet så at sige forsvundet, og derfor overser

Gergen, at det er subjekter, der rent faktisk fører forhandlingerne og subjekter, der taler, og at ordene kommer ud af subjekters munde. Paradigmet tilbyder ingen begreber til analyse af subjektiviteten.

Det gør til gengæld Kierkegaard, som har fokus på den enkelte. Kierkegaards korte budskab er, at man må kende sig selv før man bevæger sig ud i verden, for hvis ikke man kender sig selv, ser man kun et menneske, når man kigger sig i spejlet (11,152), og impliceret i dette kendskab er også en iagttagelseposition som et subjekt, der har sig selv som centrum. Den enkelte ejer sandheden om sig selv, kender sig selv, og med denne sandhed kan man ifølge Nordentoft (1972:25) møde kontekster og relationer så vidt muligt uden ureflektet at træde ind i det projektive rum. Med kendskab til sig selv reduceres risikoen for, at man projicerer sine uhensigtsmæssige egenskaber over i andre, og dermed fremmes den gode kommunikation. Det er en vigtig pointe i forhold til at forstå kommunikation i al almindelighed og i særdeleshed i samarbejde.

Fordelen ved det socialkonstruktionistiske paradigme er, at det fremhæver menneskers samspil som processer, der former selvet, og her mangler Kierkegaard begreber til beskrivelse af sådanne processer, fordi han er optaget af selvet som en indrestyret proces. Til gengæld kommer der med Kierkegaards terminolog fokus på den enkelte som ansvarlig for at blive sig selv.

Kierkegaards nødvendighed i det personlige lederskab

Det populære socialkonstruktionistiske paradigme har, når det angår det personlige lederskab, en begrænset forklaringskraft. Gergens forehavende er sympatisk, hvad angår ønsket om at fremme større åbenhed mellem mennesker for at forene forskellige livsformer og skabe fælles meningskerne, og hvis Gergen lykkes med sit forehavende, bliver verden et bedre sted at leve i. Når det drejer sig om det personlige lederskab, kan det skabe forvirring med mange stemmer, der alle har meninger om lederen som leder og som person, og det kan forhindre lederen i at kende sig selv og at blive en personlig leder. Paradigmet forklarer ikke subjektiviteten, som er på spil i lederskabet. Kierkegaards fremhævelse af subjektiviteten er ikke blot en mulighed for at komme til forståelse af moderne ledes problemer med at mestre krav til innovation, udvikling og forandring, det er også en nødvendighed at forstå problemerne med dette perspektiv, for ellers bliver det meningsløst at tale om et personligt lederskab. Det personlige lederskab kan ikke beskrives, og man kan heller ikke være på kursus i et sådant lederskab, for det personlige er netop det subjektive, og det er den enkeltes eget anliggende at blive en personlig leder. Ikke to ledere kan være ens, hvis man knytter an til Kierkegaards tænkning om den enkelte. Når man på samfundsniveau ønsker

ledelse på en personlig måde, må man forfølge Kierkegaards begreb om selvet i betydningen individualiteten og det særegne, for ellers må man kalde det personlige lederskab noget andet.

Videnskabsteoretiske overvejelser

Det er to forskellige menneskesyn, der ligger til grund for forståelse af selvet hos Kierkegaard og Gergen. Selvet som relationelt og forbundet med andre selver med fokus på det relationelle og selvet som subjektivitet og som hin enkelte, den der skiller sig fra andre og ejer sandheden om sig selv. Spørgsmålet er, om man som psykolog kan knytte an til begge uden at komme i konflikt med de grundlæggende syn på menneske, verden og erkendelsen? Det fordrer nogle videnskabsteoretiske overvejsler.

Det er ikke muligt uden videre at integrere forskellige paradigmer, hvis de har forskellige grundsyn. Derfor er det vigtigt at forholde sig til paradigmernes grundsyn, og det bliver en forholden sig til paradigmernes videnskabsteoretiske forankring. Videnskabsteori implicerer ontologiske og epistemologiske syn herunder menneskesyn, væren og vorden, erkendelsessyn og grundlæggende forståelser af verden og dens beskaffenhed. Disse grundsyn er forskellige i forskellige paradigmer, hvilket afstedkommer vidt forskellige teoridannelser og metoder til undersøgelse og til handlemuligheder. Teorierne er systematiserede, veldefinerede begreber, og med begreberne kan verden iagttages, hvorfor teorierne bliver øjenåbnere, men samtidig begrænsende, fordi begreberne er begrænsede. Man må være opmærksom på paradigmers forskellige grundsyn, hvis man vil trække på flere paradigmers forklaringskraft i undersøgelse og eventuel løsning af problemerne, og her må man forholde sig kritisk til, hvorvidt begrebsmæssig modstrid kan opstå. Selvet er et godt eksempel på et begreb, der defineres vidt forskelligt i forskellige paradigmer, hvor det samme begreb beskriver forskellige fænomener. Til gengæld kan forskellige paradigmer nuancere komplekse problemstillinger og deres løsninger, og de kan gøre det muligt at fokusere på flere forskellige perspektiver på samme tid. Man kan ikke sammenblende paradigmer med forskellige grundsyn, men man kan iagttage verden med deres forskellige perspektiver og være bevidst om, hvornår man iagttager verden og dens fænomener med begreber, der defineres af forskellige paradigmer.

Med dette videnskabsteoretiske forbehold vil et konkret supervisorsforløb, der har fundet sted gennem et år blive skitseret.

Supervisionsforløb

Lederen fra casen henvender sig, fordi hun ønsker hjælp til forberedelse af den forestående samtale med den overordnede leder angående evalueringsproblematikken. Supervisionen har til formål at øge lederens bevidsthed om sig selv, og målet er, at lederen kan gennemføre en opfølgende samtale med sin overordnede leder om lederens eget perspektiv på resultatet af 360 graders evalueringen. I denne samtale har lederen intentioner om tillige at formidle sit synspunkt på selve evalueringsformen, som hun tager afstand fra.

Der etableres en kontrakt mellem leder og supervisor, hvor forløbet aftales nærmere.

Supervisionsforløbet vil tage udgangspunkt i Gergens fokus på kontekst og relationer, for derefter at flytte fokus til lederens selvbevidsthed. Opgave for supervisor er herefter i sokratisk forstand at være hjælper af lederens egen hjælp til sig selv. Lederen kender sandheden om sig selv, men ved endnu ikke, hun kender den. ”i Grunden har ethvert Menneske Sandheden” (4,222) den kan ikke læres, og ingen kan lære nogen noget, kun gøre den anden bevidst om det han allerede ved” men lederen ved ikke, hvad hun ikke ved (4,222) hun må nu iagttage sig selv og sin omverden med hjælp af gode spørgsmål, der fremmer refleksion og bevidsthed.

Opgaven for supervisor bliver at praktisere sand hjælpekunst, maieutik ”At man, naar det i Sandhed skal lykkes En at føre et Menneske hen til et bestemt Sted, først og fremmest maa passe paa at finde ham der, hvor han er, og begynde der” (16,27). Lederen har en forestilling om egen åbenhed, og det bliver supervisors opgave at finde lederen, hvor hun er og begynde der, og ikke bedrage den anden ind i sandheden, for lederen kender sandheden om sig selv.

Opgaven bliver videre at stille de gode spørgsmål, der flytter bevidstheden fra kontekst og relationer til subjektiviteten, til lederen som centrum i sin virkelighed. Supervisor må være kompetent til at forankre supervisionen i begge rammesætninger for selvet, og det betyder at have klarhed over de to forskellige menneskesyn til grund for teori om selvet.

Første fase af supervisionen, fokus på omverdenen i en socialkonstruktionistisk ramme

Lederen beskriver sin iagttagelse af evalueringsproblematikken i to kategorier

1. Kontekst (feedback på evalueringen i mødet med overordnede leder)
2. Relationer (relation til overordnede leder, til medarbejdere til andre relevante relationer)

Supervisor spørger ind til beskrivelsen gennem afklarende spørgsmål for at sikre egen forståelse og med brug af indspørgende spørgsmål for at medvirke til lederens forståelse af egen beskrivelse.

Med brug af det socialkonstruktionistiske paradigme som rammesætning for et supervisionsforløb stiller supervisor spørgsmål, der fremmer lederens refleksioner over kontekst (evalueringssamtale med overordnet leder) og relation (relation til overordnet leder og til medarbejdere). Lederen ønsker at gøre opmærksom på, hun forventer en anerkende kontakt med den overordnede leder, så de sammen kan definere åbenhed i lederskabet. Dvs. at lederen søger forhandling med overordnet leder om gensidige forventninger til åbenhed i lederskabet. En fælles meningskerne skabes gennem sådan afstemning af forventninger.

Men inden en sådan forhandling ønsker lederen at ruste sig og finde sit eget ståsted i forhold til problematikken med den manglende åbenhed. Formålet med anden del af supervisionen er at øge lederens selvbevidsthed ved, at hun forholder sig til egne muligheder og begrænsninger i sit personlige lederskab.

Anden fase af supervision, fokus på lederens selvbevidsthed

Anden del af forløbet har lederens selvbevidsthed i fokus. Udgangspunktet er lederens iagttagelse af egen åbenhed. Her spørges fx ”Du siger du er åben, hvordan er det at være åben?”

At måle vinklen på åbenhed ville være en nem løsning, som psykologien ifølge Kierkegaards bidende ironi (4,330) har præferencer for, men der må gås anderledes grundigt til værks. Lederen må undersøge eget perspektiv på åbenheden, og hun undersøger sin frihed til åbenhed under bestemmelsen mulighed og nødvendighed. Hvor er der muligheder for åbenhed, og hvor er der begrænsninger, og hvordan opnår hun en syntese af det mulige og det nødvendige? Hvordan bliver hun konkret, som en leder, der er åben, hvor det er muligt og nødvendigt? Supervisionen medvirker til, at lederen bliver bevidst om sine muligheder og begrænsninger, og herunder bliver lederen også bevidst om, at hun ønsker ændring af evalueringspraksis, så den ikke længere er anonym. Den må også være åben.

Det vil blive for omfattende at gå i detaljer med et helt supervisionsforløb, men pointen er, at lederen finder frem til svar, der svarer på spørgsmålet om, hvem lederen i grunden er, eller gerne vil være som leder med mulighed og begrænsning for åbenhed. Supervisionen øger selvbevidstheden, og lederen rustes til samtale med overordnede leder gennem indsigt i sin egen forholden sig til syntetiseringen af mulighed og nødvendighed for åbenhed i sit personlige lederskab.

For god orden skyld skal det understreges, at supervisionsforløbet er tænkt som en skitsering af svar på spørgsmål fire i opgavens problemformulering, og forløbet viser, hvordan en intervention kan forløbe, når både Gergens – og Kierkegaards forståelse af selvet er grundlag for en samtale. Forløbet intervenserer blot på en lille del af lederens virkelighed og på en meget begrænset del af lederens selvbevidsthed. Forløbet er yderst begrænset, og det udsiger intet om lederens øvrige vanskeligheder med at blive et selv, som Kierkegaard beskriver det.

Konklusioner

Svar på problemformuleringens første spørgsmål

Hvordan kan Kierkegaards beskrivelse af selvet forstås i psykologisk forstand?

Forudsætningen for at forstå Kierkegaards beskrivelse af selvet som en indrømmelse er at forstå, at mennesket er sjæl og legeme båret af ånd. Mennesket er et splittet væsen, men splittelsen er båret af ånd, hvilket vil sige, at mennesket kan forholde sig til splittelse. Strengt taget er ånd ikke en psykologisk kategori, så allerede her bliver det en tilsnigelse at bestemme selvet i psykologisk forstand. Skønt opgavens præmisser er psykologiske, er det ikke et fuldstændig psykologisk svar, der kan gives på problemformuleringens første spørgsmål. Det psykologiske i forhold til ånd er snarere, hvilken betydning, det får for mennesker at være bestemt som ånd, og forståelse for de vanskeligheder, det volder mennesker at forholde sig til tilværelsen og til sig selv hvert eneste øjeblik i livet for at blive det givne selv. At blive det givne selv med dets muligheder og begrænsninger er opgaven, hvilken de færreste mennesker løser, og det medfører fortvivlelse, hvad enten man er bevidst herom eller ej. Fortvivlelsen er for så vidt heller ikke psykologisk, den er ingen psykisk lidelse, for den er en sygdom i ånden, men lidelsen kan godt forstås psykologisk, fordi den får skikkelse af fx trods, svaghed, indesluttethed, bornerthed, ensomhed og manglende nærvær. Det er i psykologisk forstand velkendte tilstande i mennesket. Når ånden først er sat, så er det enkelte menneskes vanskeligheder i det levede liv forståelige for en psykolog.

Masteropgavens titel ”At være eller ikke være - sig selv” ville i loyalitet overfor Kierkegaards budskab om selvet som bliven og ikke som væren skulle omskrives til ”At blive eller ikke blive -

sig selv". Et psykologisk spørgsmål? Og spørgsmålet kan siges at være psykologisk, mens svaret ikke kan gives uden den teologiske præmis om ånden.

Svar på problemformuleringens andet spørgsmål

Hvordan kan Kierkegaards begrebsætning af selvet være grundlag for analyse af lederens problemer med at finde - og fastholde sig selv i det personlige lederskab?

Analyse af casen demonstrerer to væsentlige pointer. Den viser, kompleksiteten i at skulle blive sig selv, tabet af sig selv og i fortvivlelsen. Lederens fortvivlelse rummer alle Kierkegaards former for fortvivlelse på en og samme tid. Den viser også, hvordan Kierkegaards terminolog fremskriver en forståelse af alvoren i lederens vanskeligheder med at fastholde sig selv. Ligeledes opnås en forståelse af alvoren i tabet af selvet, skønt det af andre er gået upåagtet hen, for der spørges ikke efter et selv. Uden Kierkegaards begrebsætning af selvet og fortvivlelsens skikkelser til forståelsen af lederens situation, kunne man fx ved brug af socialkonstruktionistisk forståelse forledes til at mene, at lederen ville være blevet nødsaget til at tilpasse sig andres krav og forhandle sig til et nyt selv, hvilket ville være et yderligere tab af sig selv for denne leder. Tvivl om sig selv provokeres af konkrete begivenheder i det levede liv, og der er risiko for, at selvet tilpasser sig omgivelsernes krav og forventninger uden at blive bevidst om egen forholden sig til begivenhederne.

Svar på problemformuleringens tredje spørgsmål

Hvorfor er Kierkegaards begreb om selvet et både muligt - og nødvendigt modspil til det socialkonstruktionistiske paradigmes forståelse af selvet som en social konstruktion?

Kierkegaards terminologi om "hin enkelte" er nødvendig, fordi den kompenserer for manglerne i de mere traditionelle organisationspsykologiske paradigmer med fokus på kontekster og relationer. For så vidt fjerner Kierkegaard med sit fokus på individet den moderne "støj" fra mange stemmer, der alle har meninger og stiller krav, hvorved ens egen forholdemåde til begivenhederne overdøves med risiko for, at man ikke kommer til at kende sig selv og ikke accepterer sine muligheder og begrænsninger. At kende sig selv, sine muligheder og begrænsninger er indbegrebet af det personlige lederskab, og også i alle andre sammenhænge kan dette kendskab medvirke til at

reducere overfladiskhed og fremme fordybelse og stillingtagen til modsætninger eller dilemmaer i verden.

Svar på problemformuleringens fjerde spørgsmål

Hvordan kan den indsamlede viden omsættes som grundlag for supervision af lederen?

Supervision bygger på en kontrakt og på et teoretisk fundament, som er forankret i en videnskabsteoretisk ramme med ontologisk og epistemologisk ståsted. Supervisor må være bevidst om anvendelse af teori og teoriernes metateori, for supervisionens metode er afledt af metateori og teori. Supervisor må være opmærksom på, at supervisionen er forankret i to forskellige syn på selvet og må mestre at have først det ene som figur og det andet som grund og vise versa og må kunne få figur-grund til at kippe, når der er behov for det i samtalerne.

Det er formålet med supervisionen, der afgør valg af teori og metode. Når formålet med supervisionen er øgning af supervisandens selvbevidsthed og kendskab til egne muligheder og begrænsninger, er maieutik en formålstjenlig metode, der kan hjælpe supervisanden med at forholde sig undersøgende til sager i frihed, som ifølge Kierkegaard altid er under bestemmelsen mulighed og nødvendighed. Supervisionen betyder, at lederen føler sig rustet til også at stå alene med synspunkter om sit lederskab. ”at staa ene – ved den Andens Hjælp (9,273), og det bliver afslutningen på supervisionsforløbet, hvor lederen hjælpes til bevidsthed om eget ståsted, før hun møder omverdenens krav til sig.

Perspektiverende betragtninger om Kierkegaard og det moderne samfund

Kierkegaards nødvendighed i det moderne samfund

Indledningsvis blev en socialkonstruktionistiske terminologi brugt til beskrivelse af det hyperkomplekse samfund som præget af kontingens, dvs. at alle valg kunne være anderledes – skønt de ikke er det, hvilket øger kompleksiteten. Med Kierkegaards begreb om selvet er alt netop ikke muligt, og intet kan blive anderledes end, hvad der er muligt og nødvendigt. Det vil reducere kompleksiteten, hvis moderne mennesker blive bevidste om sig selv og forholder sig til egne muligheder og begrænsninger, hvilket bliver en vanskelig øvelse for mennesker i vores tid og

kultur, for her er det helt almindeligt at mene, at alt er muligt, og at den menneskelige udfoldelse er grænseløs.

Det kan ikke udelukkes, at den fortvivlelse Kierkegaard beskriver som et vilkår i selvet, er det man i dag i stigende omfang diagnosticerer som depression med henblik på medicinsk behandling.

Behandlingen er dog ifølge Kierkegaard ikke medicin, men at løse opgaven med at forholde sig til verden og til sig selv som splittet og modsætningsfyldt for at blive konkret, hvilket er det samme som en syntese af modsætninger. Med Kierkegaards begreb om ånden som en særlig menneskelig egenskab, kommer der fokus på den opgave, der hviler på den enkelte, der hvert øjeblik må forholde sig til tilværelsen og til sig selv, hvilket udelukker overfladiskhed, magelighed og trang til tryghed og lykke.

En international undersøgelse (WVS) viser, at danskerne er det lykkeligste folk i verden. Det vil blive for omfattende at diskutere undersøgelsen her, men spørgsmålet er, hvordan lykken måles? Hvis man forholder sig til Kierkegaards syn på lykken, er der grund til bekymring al den stund, at lykken ikke er ånd ”- og langt, langt inde, inderst inde i Lykkens skjulteste Forborgenhed, der bor ogsaa Angsten, som er Fortvivlelsen, den vil saa gjerne have Lov til at blive derinde, thi det er Fortvivlelsen dens kjereste, dens mest udsøgte Sted at boe, inderst inde i Lykken” (11,141). ”- Tryghed, Tilfredshed med Livet o.s.v., o.s.v., hvad just er Fortvivlelse. De der derimod sige at være fortvivlede, ere ordentligviis enten Dem, der have en saa meget dybere Natur –” (11,142).

Overfladiskhed bliver en strategi til overlevelse i hyperkompleksiteten, mens bevidstheden om sig selv som ånd i bund og grund kunne reducere kompleksiteten, fordi man forholder sig til verden med bevidsthed om muligheder og begrænsninger. Man skal ikke forholde sig til hele verden, men kun til det, der er muligt med nødvendighedens begrænsninger. I det hyperkomplekse samfund med en lind strøm af information, der tilsyneladende har samme valør, vil ikke alle informationer blive lige betydelige, noget bliver vigtigere end andet.

Ånden er i Kierkegaards beskrivelser af selvet en forudsætning for at forstå, at selvet er et forhold, der forholder sig til sig selv. Ånd er hverken sjæl eller legeme, men et tredje og det samme som at kunne forholde sig, hvilket er en særlig egenskab som er givet mennesket eller det særligt menneskelige. Det er en nødvendig kompetence at have, fordi mennesket er splittet og skal kunne forholde sig til egen splittelse for at syntetiserer modpoler. Ånden betyder, at selvet kan komme til at mestre tilværelsen som dialektisk. Det er her Kierkegaard skiller sig fra andre, der beskæftiger sig med selvet som forklaringsbegreb på menneske. Hvert eneste øjeblik, i takt med åndedraget, skal

mennesket forholde sig til tilværelsen og til sig selv, og det er langt fra alle mennesker, der påtager sig denne opgave og heller ikke opgaven med at syntetisere, hvad de måtte forholde sig til under bestemmelsen mulighed og nødvendighed. Videre må mennesket forholde sig til spørgsmålet om ”Er det Mulige ved at være blevet virkeligt derved blevet mere nødvendigt end det var?” (4,272)

At kunne forholde sig til sig selv i verden, fordrer evnen til refleksion og vilje til at forstå sig selv som dialektisk og med syntetisering af modsigelserne som den opgave, der skal løses. Den enkelte skal blive konkret, hvilket er en syntese af modsigelser, men opgaven er en del af indrømmelsen, og den enkeltes eget ansvar at løse. Ansvar betyder ifølge Kierkegaard, at man har et selv, for hvis skyld man vil vove alt. Det er ikke alle mennesker, der modtager gaven og løser opgaven, hvilket fører til fortvivlelse, hvad enten man er bevidst herom eller ej. Når man ikke er sig selv, er man ikke nærværende, hvilket kan siges om de fleste. Kierkegaard beskriver selvet som en proces, der foruden ånd fordrer nysgerrighed, vilje, bevidsthed, passion og fantasi hvert eneste øjeblik, hvilket overordnet set i psykologisk forstand kan være indbegrebet af årvågenhed, og derfor kan det menneske, der modtager indrømmelsen med evighedens fordring gives navnet Vigilius.

Litteratur anvendt i opgaven

- Bertelsen, P Realismens begreb om selvet i Vinkler på selvet af Bertelsen mfl. (2002) Klim
- Freud, S (1944) Det ubevidste. Martins Forlag 1944
- Gergen, K. J (2005) Virkeligheder og Relationer. Tanker om sociale konstruktioner. Dansk Psykologisk Forlag
- Grøn, A (1996) Begrebet angst hos Søren Kierkegaard. Gyldendal
- Hammerlin, Y & Larsen, E (1999) Menneskesyn i teorier om mennesket. Klim
- Helth, P (red.) (2006) Lederskabelse – det personlige lederskab. Forlaget samfundslitteratur
- Kierkegaard, S (1843) Enten-Eller, Første Del. Diapsalmata. SKS, 2
- Kierkegaard, S (1843) Enten-Eller, Anden Del. SKS, 3
- Kierkegaard, S (1843) Gjentagelsen. Et forsøg i den eksperimenterende Psychologi af Constantin Constantius. SKS, 4
- Kierkegaard, S (1844) Philosophiske Smuler. SKS, 4
- Kierkegaard, S (1844) Begrebet Angest. SKS, 4
- Kierkegaard, S (1845) Stadier paa Livets Vej. ”Skyldig?” – ”Ikke-Skyldig?” SKS, 6
- Kierkegaard, S (1847) Kjerlighedens Gerninger. SKS, 9
- Kierkegaard, S (1849) Sygdommen til Døden. SKS, 11
- Kierkegaard, S (1859) Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed. SKS, 16
- Kierkegaards Papirer (1847, 365:13), Brev 312, 1850, Vidensmeddelelse (366:5)
- Kierkegaard, S (2012) Johannes Climacus. SKS, 15
- Køppe, S – i Vinkler på selvet af Bertelsen mfl. (2002) Klim
- Nordentoft, K (1972) Kierkegaards psykologi. Gad

- Qvortrup, L (2001) Det lærende samfund. Hyperkompleksitet og viden. Gyldendal
- René Jørgensen, C (2002) Psykologien i senmoderniteten. Hans Reitzels Forlag
- Rønn, C (2006) Almen videnskabsteori for professionsuddannelserne. Iagttagelsen. Viden. Teori. Refleksion. Alinea
- Sløk, J (1995) Kierkegaard - humanismens tænker. Hans Reitzels Forlag
- Sennett, R (1999) Det fleksible menneske eller arbejdets forvandling og personlighedens nedsmeltning. Hovedland
- Stelter, R (red) (2006) Coaching, læring og udvikling. Dansk Psykologisk Forlag
- Vøxted, S red. (2006) Valg der skaber viden. Kap. 7 Johannesen, P H & Tetzner, H Casestudiemetoden (10 s) Kap. 13 Nielsen, K Casestudiemetoder anvendt i arbejds- og organisationssociologien. (18s) Academica.
- World Value Survey, https://www.google.dk/search?sourceid=navclient&aq=t&hl=da&ie=UTF-8&rlz=1T4ADBF_daDK290DK290&q=world+value+survey

”Ikke tilbøielig just til at beskjæftige mig med den vistnok stundom saare vanskelige Opgave: at ville forstaae Andre, bestræber jeg mig desto mere for at forstaae mig selv.” (Brev 312, 1850)

